

UDK 27-23

Pregledni rad

Maja MRĐENović (Kotor)

Fakultet za crnogorski jezik i književnost – Cetinje

POJAM LJUBAVI U BIBLIJI

Rad razmatra vrijednosnu suštinu, strukturu i manifestacije biblijske ljubavi, kroz *Stari zavjet* i *Novi zavjet*, i kroz sagledavanje njihovog međusobnog odnosa. Osnovna poruka *Svetog pisma* jeste da je Bog stvorio svijet iz ljubavi, i da sve stvoreno zauvijek počiva u toj ljubavi. Međutim, pojam ljubavi u *Bibliji* nije jednostavan. *Biblija* govori o Božjoj, transcendentnoj, i stvorenoj, ljudskoj ljubavi, i postavlja se pitanje odnosa među njima. Zatim, *Biblija* govori o ljubavi prema Bogu, prema samome sebi, i ljubavi prema bližnjem, u njenim mnogobrojnim pojavnim oblicima. Rad pokazuje da je, prema *Svetom pismu*, u svojim mnogobrojnim manifestacijama, riječ o jednoj ljubavi. Osnovna teza koju rad postavlja jeste da je pojam ljubavi kakav se pojavljuje u *Bibliji* nešto suštinski novo i jedinstveno, u odnosu na koncepte ljubavi koji su mu prethodili, kao i na one koji su se pojavili nakon njega.

Ključne riječi: *Biblija*, *Stari zavjet*, *Novi zavjet*, *biblijska ljubav*, *ljubav prema Bogu*, *ljubav prema samom sebi*, *ljubav prema bližnjem*

Biblija je „zbirka spisa koje je Crkva priznala kao nadahnute“¹, i smatra se da se u tim spisima sadrži „objava koju je Bog otkrio ljudima svojim djelima i riječima“². Ta objava sastoji se iz povijesti ljudskog spasenja, a ono se sadrži u postepenom ostvarivanju „božanskog plana o iskupljenju“³. Iskupljenje se ostvaruje preko dva Saveza (Zavjeta): prvog, „između Boga i Izrailja“⁴ kao „izabranog naroda“⁵, koga se Bog držao uprkos „nevjernosti“ naroda; i drugog, konačnog, koji je sklopljen sa cijelim čovječanstvom i „zapečaćen“

¹ Harrington, Wilfrid J., *Uvod u Bibliju: Spomen objave*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1987, str. 9, 19–20.

² Isto.

³ Isto.

⁴ Isto.

⁵ Isto.

Hristovom žrtvom. S obzirom na ta dva Saveza, *Biblija* se dijeli na *Stari zavjet* i *Novi zavjet*. *Novi zavjet* tijesno je povezan sa *Starim* i iz njega proizilazi.⁶

Iako se može smatrati jednim djelom, čiji je autor Bog, sa druge, ljudske tačke gledišta, *Biblija* nije jedna knjiga, nego cijela književnost. Starozavjetne knjige pisane su kroz vremenski period od hiljadu godina⁷, a posljednja je napisana prije čak dvije hiljade godina⁸; dok je *Novi zavjet* sav nastao unutar 1. v. n. e. U pisanju oba *Zavjeta* učestvovali su mnogobrojni ljudski autori. Od tada, *Biblija* je mnogo puta prepisivana, prevedena, tumačena.

Smatra se da objava u *Bibliji* nije saopštavanje nekih apstraktnih istina, dogmi, nego konkretno očitovanje Boga kao Stvoritelja i Spasitelja – kao Boga čija je suština ljubav. Ljubav je centralna tema biblijske povijesti, još od priče o stvaranju prvih ljudi, i centralna tema biblijske objave, jer se Bog otkriva samo kroz svoj spasiteljski naum, koji je iz ljubavi. Osnovna poruka *Svetog pisma* jeste da je Bog stvorio svijet iz ljubavi, i da sve stvoreno zauvijek počiva u toj ljubavi. Međutim, pojam ljubavi u *Bibliji* nije jednostavan. *Biblija* govori o Božjoj, transcendentnoj, i stvorenoj, ljudskoj ljubavi, i postavlja se pitanje odnosa među njima. Zatim, *Biblija* govori o ljubavi prema Bogu, prema samome sebi, i ljubavi prema bližnjem, u njenim mnogobrojnim pojavnim oblicima. Postavlja se pitanje da li su to mnogobrojni aspekti jedinstvene ljubavi, ili su to različite „ljubavi“; i kakav je odnos među njima.

U ovom radu biće razmotreni vrijednosna suština, struktura i manifestacije biblijske ljubavi, kroz *Stari* i *Novi zavjet*, i kroz sagledavanje njihovog međusobnog odnosa. Osnovna teza koju rad postavlja jeste da je pojam ljubavi kakav se pojavljuje u *Bibliji* nešto suštinski novo i jedinstveno. Tim pitanjem bavili su se nebrojeni teolozi, filozofi, psiholozi, i drugi mislioci i naučnici, dok ovaj rad prilazi temi sa književnog aspekta i drži se uglavnom samog teksta *Biblije*; a zbog ograničenog opsega, on je po svojoj strukturi kratak pregled, te je na mnoge bitne momente u tumačenju pojma biblijske ljubavi samo ukazano.

⁶ Isto.

⁷ Prema Heringtonu, početak biblijske pismene književnosti, u strogom smislu riječi je u doba Solomonove vladavine, poč. 10. v. p. n. e. (Harrington, W. J., *Uvod u Bibliju*, str. 24).

⁸ Prema Heringtonu, posljednje starozavjetno djelo je *Knjiga mudrosti* (poznata i kao *Mudrost Solomonova*), koja spada u deuterokanonske knjige *Starog zavjeta* i koja je nastala u prvoj polovini 1. v. p. n. e. (Harrington, Wilfrid J., *Uvod u Stari Zavjet: Spomen obećanja*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1987, str. 296).

Pojam ljubavi u *Starom zavjetu*

Iako je, kako navodi Tomić, u osnovi starozavjetne objave pravednost, a ne ljubav, ipak možemo reći da je u *Starom zavjetu* princip ljubavi prema bližnjima bio dobro poznat i relativno tačno formulisan – „kroz sve stranice *Starog zavjeta* probija se istina objave da je ljubav temelj stvaranja i povijesti, biblijske teologije i etike“⁹. Ljubav se u *Starom zavjetu* neprestano ističe kao Božja osobina, manifestacija, a zatim i kao uporni zahtjev čovjeku da ljubi Boga svom snagom i bližnjeg kao sebe sama.

Jevrejski glagol *ahab* (voljeti) i srodne riječi koje se upotrebljavaju za označavanje ljubavi u *Starom zavjetu*, kao što su *raham* (izražava nježnost ljubavi), *hesed* (znači milosrdnu, nezasluženu ljubav), *jada* ‘ (znači „spoznati/spoznavati“ u različitim pogledima, pa i u seksualnom tj. smislu tjelesne ljubavi), zahvataju širok opseg značenja.¹⁰

Princip ljubavi nalazimo već u *Zakonskim knjigama*, čije se autorstvo pripisuje proroku Mojsiju. Prema tim knjigama, još u priči o stvaranju svijeta i prvih ljudi, Bog je prikazan kao dobar i ljubeći tvorac: On je stvorio svijet „veoma dobrim“ (*Post* 1:31), a čovjeka po svom obličju. Čovjek je postavljen da prebiva u rajskom vrtu, u najpovoljnijim uslovima da radi i radije se plodovima svoga rada, te živi sretan i ne poznajući smrt. Takođe, čovjek nije ostavljen u samoći, a bilo mu je moguće i neposredno opštenje sa Bogom (*Post* 2:18). Iznad svega, čovjek je slobodan, i to je najviši izraz ljubavi Stvoritelja prema svome djelu: „Dar slobode i mnogo puta ponovljeni poziv da se bude vjeran toj slobodi, starozavjetni pisci su smatrali dokazom Božje ljubavi prema Njegovom narodu.“¹¹

Bog nije prestao da voli čovjeka ni poslije učinjenog prvog grijeha. Dao mu je prvojevanđelje, kao nadu na buduće iskupljenje i spasenje (*Post* 3:14–15). „Cela promisliteljska aktivnost kojom je Bog čuvao, rukovodio i vaspitavao starozavetno čovečanstvo, jeste manifestacija njegove roditeljske ljubavi.“¹² Naročito su tu ljubav uživali starozavjetni pravednici. Noje, koji je bio „pravedan i bezazlen svojega vijeka“ i koji „svagda življaše po volji Božjoj“, bio je po milosti Boga spasen od uništavajućeg potopa. Bog sa njime

⁹ Tomić, Celestin, „Agape i objava Božje ljubavi“, u: *Bogoslovska smotra*, vol. 42 no 4, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1973, str. 340.

¹⁰ Isto.

¹¹ Wagoner, Robert E., *The Meanings of Love: An Introduction to Philosophy of Love*, Greenwood Publisher Group, Westport, Connecticut / London, England, 1997, str. 39: „The gift of freedom and the recurring call to be faithful to that freedom are taken by Old Testament writers to be evidence of God's love for his people.“

¹² Панчовски, Иван Г., *Етика хришћанске љубави*, Графичко издавачко предузеће Просвета, Ниш, 1973, str. 37.

sklapa savez, kao znak svoje vječite ljubavi za čovječanstvo (*Post* 9:1–17). I cjelokupna istorija patrijarha pokretana je Božjim promislom. Kada je čovječanstvo nanovo krenulo putem grijeha, Bog sklapa nov savez sa Avramom, koji je imao nepokolebljivu vjeru u Boga (*Post* 15:6), te Bog postaje njegov „štit“ i blagosilja njega i njegovo potomstvo (*Post* 15:1). Bog daje Avramu obećanja koja se ispunjavaju u oslobađanju iz egipatskog ropstva, u čudesnom prelasku preko Crvenog mora, i čudima pri lutanju kroz pustinju i osvajanju Obećane Zemlje. Novi savez se sklapa na Sinaju, gdje se Bog otkriva Mojsiju kao Bog „milostiv, žalostiv, spor na gnjev i obilan milosrdem i istinom“ (*Izl* 34:6). „Svaki savez počinje inicijativom koja dolazi od Boga i predstavlja Božju naklonjenost koja nije ničim zaslužena. Bog zauzvrat traži vjernost i poslušnost.“¹³ Sinajska tradicija, navodi Tomić, donosi prvu jasniju objavu Boga ljubavi. Kada Mojsije moli da mu Bog objavi „svoje putove“ (*Izl* 33:13), odnosno svoj spasiteljski naum, Bog mu se i objavljuje: „Jahve, Jahve! Bog milosrdan i milostiv, spor na srdžbu, bogat ljubavlju i vjernošću“ (*Izl* 34:6).¹⁴

Činjenica je da je u cijelom *Starom zavjetu*, a naročito u njegovim zakonskim knjigama, Bog prikazan prije svega kao pravičan, štaviše, kako često održava svoju pravdu teškim i surovim kaznama. To se obrazlaže time da se u „Božijoj pravičnosti, čak i onda kada se manifestuje u strogim i surovim kaznama, otkrivaju iskre i odblesci Božje ljubavi. Za Božje kazne najkarakterističnije je da one gotovo uvek imaju popravni, poučni karakter: imaju za cilj da dovedu grešnika do svesti i dolaženja sebi, do pokajanja i popravljanja.“¹⁵ Zbog toga krivci bez daljnjeg nalaze Boga čim se pokaju i potraže ga (*Lev* 26:40–41), jer Bog je „milostiv Bog, neće te ostaviti ni istrijebiti“ (*Ponz* 4:31).

U bliskoj vezi sa Božjom ljubavlju javlja se „ideja o očinstvu Božjem“, koja se sastoji u tome da „Bog kao nebeski Otac, voli sve ljude kao svoju decu“. Iako je ta ideja potpuno otkrivena u svoj svojoj punoći tek kroz pojavu Isusa Hrista, ona je „određeno nagoveštena“ u *Starom zavjetu*, još od njegovih prvih knjiga. Za to postoje mnogi primjeri: u otkrovenjima datim proroku Mojsiju, Bog naziva Izrailj svojim „sinom prvencem“ (*Izl* 4:22), a članove izrailjskog naroda svojim sinovima (*Ponz* 14:1). Takođe, Mojsije naziva Boga „otac izrailjskog naroda“ (*Ponz* 32:6). Roditeljski odnos Boga prema Izrailju se manifestuje u „roditeljskoj brizi, zaštiti i pomoći“. Dok je izrailjski narod lutao kroz pustinju, Bog ga je nosio „kao što čovek nosi sina svojega“ (*Ponz* 1:31). Starozavjetni pisac slikovitim poređenjem oslikava Božju brigu i zaštitu: „kao što orao poziva svoje orliće iz gnijezda, diže se nad njima, širi krila svoja, uzima ih i nosi na krilima

¹³ Harrington, W. J., *Uvod u Stari Zavjet*, str. 147.

¹⁴ Tomić, nav. djelo, str. 338.

¹⁵ Pančovski, nav. djelo, str. 37.

svojim“ (*Ponz* 32:10–11), tako se brinuo Bog o Izrailju i čuvao ga „kao što čovjek gaji svoje dete“ (*Ponz* 8:5).¹⁶

Kao odgovor na ljubav Boga prema izrailjskom narodu javlja se odgovarajuća zahvalna ljubav prema Bogu. Još u *Dekalogu* se otvoreno zahtijeva da se Bog voli, jer je On milostiv prema hiljadama vjernih koji ga vole i čuvaju njegove zapovijesti (*Izl* 20:6). Isto se zapovijeda u *Ponovljenim zakonima*: „Ljubi Gospoda Boga svoga iz svega srca svojega i iz sve duše svoje i iz sve snage svoje“ (*Ponz* 6:5). Ovoj zapovijesti se „pridaje ogromna važnost“, i od svakog Izrailjca se traži da je čuva u svome srcu i duši, da je se sjeća kad liježe i ustaje, te da je napominje sinovima svojim (*Ponz* 6:6–9).¹⁷ „Kakav onda treba da bude život Izraelov u ljubavi sa Bogom? Jasno je da to nije sentimentalni život ili ekstaza, nego prije jedan etički život.“¹⁸

Pored toga, ljubav Boga prema izrailjskom narodu izaziva i bratsku ljubav. Mojsijev zakon propisuje socijalnu pravdu i milosrđe: „Agape nisu samo topla osjećanja; ona je takođe činjenje. Ona podrazumijeva predanost obavezama prema Bogu, predanost izvršavanju *Deset zapovijesti* i predanost odgovornosti prema porodici i bližnjima u ovim vječnim pravilima.“¹⁹ Recimo, naređuje se da se njiva ne požanje do kraja, da se ne odnose zaboravljeni snopovi, da se vinogradi i masline ne oberu do kraja, već da se ovo ostavlja udovicama, siročadi, siromašnima i došljacima. Dalje se propisuje da se bližnji ne tlači, ne pljačka, da se čuva od neprijateljstva i nepravde (*Lev* 19:11–18; *Ponz* 24:19–21). Zabranjuje se uzimanje interesa kad se pozajmljuje siromahu, da se haljina udovice ne uzima u залог, da se haljina uzeta od bližnjeg vraća prije zalaska sunca, jer mu je jedini pokrivač itd. Vrlo je značajno to što se socijalna pravda i ljubav koje propisuje Mojsijev zakon ne odnose samo na slobodne sunarodnike, već i na došljake i robove. Traži se da došljaci ne budu ugnjetavani, već tretirani kao domaće stanovništvo (*Izl* 22:21; *Lev* 19:33–34; *Ponz* 10:19). Zanimljivo je pomenuti i „sedmu godinu“ – svaka sedma godina smatra se godinom oprosta, kada se pušta na slobodu svaki rob od sunarodnika, i bližnjem oprašta svaki dug: „Čuvaj se da ne bude kakvo nevaljalstvo u srcu tvom, blizu je sedma godina, godina oprosna, i da oko tvoje ne bude zlo prema

¹⁶ Библијска енциклопедија, том I–II, прир. Ракић, Радомир, Духовна академија Светог Василија Острошког, Србије / Београд, 2004, стр. 10.

¹⁷ Isto, стр. 10, 11.

¹⁸ Lindberg, Carter, *Love: A Brief History Through Western Christianity*, Blackwell Publishing, Malden, USA / Oxford, UK / Carlton, Australia, 2008, стр. 24: „What than is Israel's life in love with God to be? It is clearly not a life of sentimentality or ecstasy but rather an ethical life.“

¹⁹ Templeton, John, *Agape Love: A Tradition Found in Eight World Religions*, Templeton Foundation Press, Philadelphia & London, 1999, стр. 15: „Agape is not just warm feelings; it is also action. It entails being true to the commitment made to God, to the Ten Commandments, and to the responsibilities toward family and neighbor in these eternal precepts.“

bratu tvom siromahu, pa da mu ne daš... daj mu, (pozajmi mu koliko traži, i koliko mu treba), i kada mu daješ neka ne žali srce tvoje“ (*Ponz* 15:19–10). Kao vrhunac svega toga, Mojsijev zakon propisuje: „Ljubi bližnjeg svoga kao sebe samoga“ (*Lev* 19:18). Kod samog proroka Mojsija, štaviše, ljubav prema bližnjem je dosegala do samožrtvovanja – on je molio Boga da oprostí grijehe njegovim sunarodnicima, ili da i njega izbriše iz „knjige svoje“ (*Izl* 32:32).²⁰ Iz svega ovoga slijedi, da je princip ljubavi bio poznat u *Zakonskim knjigama Starog zavjeta*, jer se u njima određeno govori kako o Božjoj ljubavi, tako i o ljubavi čovjeka prema Bogu i bližnjem, kao o moralnoj obavezi koja iz Božje ljubavi proističe.

U poređenju sa drugim knjigama *Starog zavjeta*, u istorijskim se rjeđe govori o principu moralne ljubavi, što proizilazi iz njihovog predmeta i karakterá. U skupini starozavjetnih knjiga koje nazivamo *poučnim* princip ljubavi se otkriva „logičnije i dublje“, što je uslovljeno njihovim „pretežno religioznim i moralno-poučnim karakterom“.²¹

Na nekim mjestima u *poučnim* knjigama *Starog zavjeta* Božja ljubav povezuje se sa utilitarističkom uzajamnošću: „Ja ljubim one koji mene ljube“ (*Priče* 8:17). Tragovi utilitarističke motivacije nalaze se i u ljubavi prema bližnjima: „Gospodu pozajma ko poklanja siromahu, i platiće mu se za dobro njegovo“ (*Priče* 19:17), a ko tlači siromaha, biće kažnjen (*Priče* 14:31). Božja nagrada koja se očekuje za manifestovano čovjekoljublje je i imanentna i transcendentna, i kreće se od davanja zemaljskih blaga, do opraštanja grijehova i blaženstva (*Priče* 11:17).²² Međutim, u tim knjigama postoje i uzvišenija moralna sagledavanja, koja moralnu ljubav predstavljaju kao sveopraštajuću i darežljivu vrlinu, i pripisuju joj velikodušno i nekoristoljubivo opraštanje: „Ljubav pokriva sve prijestupe“ (*Priče* 10:12). Ko oprašta bližnjem, dobija od Boga oproštaj (*Prem Sir* 28:2). Štaviše, tu se nalaze i nagovještaji najviše manifestacije moralne ljubavi, ljubavi prema neprijatelju. Imamo primjer pravednog Jova, koji se nije radovao propasti svojih neprijatelja (*Jov* 31:29–30). Ovim starozavjetna vrlina napušta odmazdu i vraćanje zla za zlo (*Priče* 20:22; 24:17). Ipak, to još nije sveopraštajuća ljubav, koju je svijetu otkrio Isus Hrist, jer se primjenjuje samo na pobožne, ali ne i grešnike (*Prem Sir* 12:4–6).²³

Proročke knjige predstavljaju najvišu etapu u istoriji starozavjetnog otkrovenja. Proroci najavljaju buduća mesijanska vremena i znatno dublje proniču u princip moralne ljubavi. U *Starom zavjetu* princip moralne ljubavi najpotpunije se otkriva kada proroci najavljaju Mesiju i njegovo carstvo. Na-

²⁰ *Biblijska enciklopedija*, str. 11.

²¹ Isto.

²² Isto.

²³ Isto.

javljaju da će božanstvena ljubav Mesije biti samožrtvena, da će biti kažnjen za cijeli svijet, i da će se kroz njegova nevina stradanja čovječanstvo spasti. Opisujući ljubav Mesije, proroci joj pridaju univerzalni karakter, koji prevazilazi okvire izrailjskog naroda. Mesija će sići na zemlju da se žrtvuje za iskupljenje svih ljudi svih vremena (*Is* 2:2–5; 19:18–25; 53:11–12; *Jer* 3:17; *Mih* 4:1–7; *Zah* 8:20–23).²⁴

Da bi opisao nevjernost Izrailja svome Bogu, prorok Osija koristi metaforu bračne ljubavi. Bog mu daje uputstvo da otkupi svoju nevjernu ženu: „Idi opet, ljubi ženu koju ljubi ljubavnik, a ona čini preljubu“ (*Os* 3:1). To znači, da Bog neće kazniti Izrailj, već će ga otkupiti i opet sa njime sklapati savez.²⁵ Osija najavljuje taj novi, nerazrješivi bračni savez između Jahve i Izrailja: „I zaručicu te sebi do vijeka, zaručicu te sebi pravdom i sudom i milošću i milosrđem. I zaručicu te sebi vjerom, i poznaćeš Gospodina.“ (*Os* 2:19–20).

Neki teoretičari hrišćanstva smatraju da čak i *Pjesma nad pjesmama*, zbirka ljubavnih pjesama nastala u proročkoj epohi, opjeva ljubav između Boga i Izrailja.²⁶ Međutim, u ovom slučaju za takvo alegorijsko tumačenje nema osnova, već sve govori u prilog doslovnog tumačenja: to je pohvala ljudskoj ljubavi, ljubavi između muškarca i žene kakvu je Bog stvorio i hoće da postoji. Mišljenje da takva tema nije dostojna *Pisma*, ne uočava pravo značenje *Pisma*, smatra Harington.

Da bi se potpuniše objasnio pojam ljubavi u *Starom zavjetu*, postavlja se pitanje o odnosu starozavjetnog čovječanstva prema „novoj zapovesti“ o ljubavi, „koju je Osnivač Novog Zaveta, Isus Hristos, objavio u svom jevanđelju i ostvario u svom zemaljskom životu.“²⁷ Na osnovu izloženog, zaključujemo da je u *Starom zavjetu* bio poznat princip moralne ljubavi, ali samo u nižoj vrijednosnoj sferi. Sposobnost za ljubav smatra se ukorijenjenom u samoj bogopodobnoj prirodi čovjeka, te je moralna ljubav bila dostupna i poznata ne samo prije pada u grijeh, već i poslije njega, jer je Božji obraz u čovjeku neuništiv. „Pa ipak, uslijed oštećenja svoje duhovno-moralne prirode starozavjetni čovjek mogao je da dostigne samo nižu vrednosnu sferu principa moralne ljubavi. Za puno poznavanje i ostvarivanje moralne ljubavi bilo je neophodno obnoviti, vaspostaviti čoveka u njegovoj prvobitnoj duhovno moralnoj čistoti i obnoviti ga novim blagodatnim silama, što se postiže usvajanjem plodova iskupne samožrtve ovaploćenog Božijeg Jedinorodnog Sina i primanjem

²⁴ Isto.

²⁵ Važno je uvijek naglašavati, da savez između Boga i Izrailja nije pravne vrste, već je *berit*, „savez između Jahve ko zaručnika i Izrailja kao njegove zaručnice“ (Tomić, nav. djelo, str. 339). Zato se i raskidanje tog saveza od strane Izrailja karakteriše kao preljuba i bludničenje.

²⁶ Pančovski, nav. djelo, str. 44.

²⁷ Isto, str. 47.

blagodatnih darova Duha Svetoga,²⁸ objašnjava Pančovski. Dakle, princip moralne ljubavi u *Starom zavjetu* nije bio uzdignut do osnovnog moralnog načela, nego je bio ograničavan mnogim moralnim zapovijestima i naređenjima. Kao obrazloženje toga navode se dva razloga: prvi je potreba da izrailjski narod bude sačuvan od uništenja od strane mnogobožackih naroda koji su ga okruživali i da se sačuva monoteizam; drugi je religiozno-moralna grubost samog izrailjskog naroda, koji je u početku trebalo da bude vaspitavan da poštuje osnovne moralne vrijednosti putem nižih i strogih zakona. Tek postupno došlo se do prave moralne ljubavi: tek kad „izađe vrijeme“ (*Mark* 1:15), Isus Hrist „stavio je van snage ove niže i ograničene starozavetne moralne norme smenjujući ih uzvišenim principom jevanđeoske ljubavi.“²⁹

Stoga je i Mojsijeva zapovijest „ljubi bližnjeg svoga kao samog sebe“ (*Lev* 19:18) trpjela ograničenja – odnosila se samo na sunarodnike i pripadnike iste religije; a smatralo se ne samo da je dopušteno, nego da treba da se svete pripadnicima drugih naroda, a naročito neprijateljima. Taj zaključak je nametnut od strane nekih tumača zakona i primjenjivan od izrailjskog naroda. Stoga, mada zapovijesti mržnje nema u *Starom zavjetu*, bila je prisutna u svijesti naroda.³⁰ Isto tako, ni motivi kojima je starozavjetni čovjek bio podstican da se drži zapovijesti o ljubavi prema Bogu i bližnjem nijesu bili potpuno čisti i uzvišeni: Bog i bližnji nijesu voljeni radi njihove neuništivo vrijedne suštine, već radi izbjegavanja odmazde, i sticanja zemaljskih i nebeskih blaga. Zato je u *Starom zavjetu* Bog često predstavljen kao strogi sudija, koji kažnjava one koji ne poštuju njegovu volju, a poslušne bogato nagrađuje (*Izl* 20:5–6). Takva ljubav prema Bogu ne može da pretenduje na visoku moralnu čistotu, nekoristoljubivost i svetost. U ljubavi prema bližnjem često je bio na snazi tzv. „socijalni reciprocitet“ – da se dobro bližnjima čini da bi nam oni isto vratili: „ono što tebi nije prijatno, ne čini drugome“ (*Tovit* 4:15). Tu nema govora o opraštajućoj i samopožrtvovanoj ljubavi. Uzvišene pobude za ljubav prema Bogu i bližnjem ističu se u *Starom zavjetu* samo mjestimično. Recimo, Bog traži od članova izrailjskog naroda da budu sveti, jer je on svet (*Lev* 11:44–45; 19:2; 20:7; 21:8). Tu je motivacija vrijednost svetosti kakva je ona sama po sebi. Ali činjenica je da je u *Starom zavjetu* u odnosu prema Bogu preovladavalo osjećanje ropstva, a ne Božjeg sinovstva. Ideja bogosinovstva bila je shvatana kao obećanje koje će biti ispunjeno u budućim, mesijanskim vremenima, a ne kao tadašnja duhovna stvarnost. „Tek pomoću samožrtve ovaploćenog Jedinorodnog Sina Božijeg porobljeni pred stihijama sveta i oni koji su se nalazili pod zakonom moći će da se oslobode duha ropstva i da se prime

²⁸ Isto.

²⁹ Pančovski, str. 48.

³⁰ Isto.

duha posinačkog. Uprkos obećanju o oslobađanju i posinovljenju starozavjetni čovek je osećao svoju ropsku zavisnost od Boga i nije mogao da se uzdigne do sinovske ljubavi da bi predano zavoleo Boga i izvršavao njegove zapovesti dobrovoljno i svestan njihovih vrednosti.³¹

Prema tome, u starozavjetnoj istoriji primjera nekoristoljubive, nesebične i predane ljubavi bilo je samo među najpobožnijima, koji su osjećali dolazak Spasitelja. Može se pomenuti prorok Mojsije, koji je iz ljubavi prema sunarodnicima napustio raskoš faraonskog dvora, izlagao se opasnosti, trpio vrijeđanja. Od sunarodnika je za to dobio nezahvalnost, ali se njegova ljubav nije pokolebala (*Izl* 32:32). Takve neograničene ljubavi starozavjetnih prevednika, koji nijesu živjeli da se drže spoljašnje zakonske pravednosti, već su u sebi ovaploćavali nešto slično jevandeoskoj ljubavi, prije nego što je nova zapovijest o ljubavi istinski bila poznata čovječanstvu, ipak su izuzeci.

Prevod *Sedamdesetorice* i odnos *agape* – *eros*

Prije analize sadržine i obima pojma ljubavi u *Novom zavjetu*, potrebno je nešto reći o prevodu *Sedamdesetorice*, te, u vezi sa time, o odnosu pojmova ljubavi koji se označavaju grčkim riječima *agape* i *eros*. *Stari zavjet* na grčki jezik preveli su učeni jevrejski rabini, u Aleksandriji, tokom 2. i 3. vijeka. Pri tome, „prevodioci su osjetili poteškoće prijevoda iz jednog semitskog jezika na jedan indoevropski jezik, s jezika konkretnog na apstraktni grčki jezik.“³² Naročitu teškoću predstavljalo je prevesti na grčki jezik starozavjetne izraze za Božju ljubav, i odgovarajuću ljubav koju ona izaziva u čovjeku – *ahab*, *hesed*, *raham*, *jada*.³³

Sam grčki jezik posjeduje više termina za označavanje pojma ljubavi. U klasičnom grčkom jeziku, u upotrebi je najviše bio glagol *eran* tj. izvedena imenica *eros*. Taj termin očito nije bio pogodan da izrazi biblijski pojam ljubavi, jer su ga prevodioci izbjegli: izraz *eros* se ne pojavljuje u prevodu *Sedamdesetorice*, a glagol *eran* samo na jednom mjestu. Takođe, prevodioci su izbjegavali da upotrijebe i drugi grčki izraz za označavanje ljubavi – *philein* tj. *philia*, i on se pojavljuje u prevodu samo deset puta.³⁴

Prevodioci su se oprijedijelili za izraz rjeđe upotrebljavan u grčkom jeziku, a to je *agapan*, *agape*. Etimologija te riječi je nejasna, ona je „označavala ne isto što i *eros*, nego da sam zadovoljan (blagodaran), prijatno mi je, srećan sam sa nečim što imam ili što se pouzdano nadam da ću steći; dok u

³¹ Isto, str. 49.

³² Tomić, nav. djelo, str. 340.

³³ Isto, str. 341.

³⁴ Isto, str. 341, 342.

reči eros uvek postoji izražavanje nedostatka (potrebe) i stremljenja ka tome što nedostaje.³⁵ Tako je agape postala, a to je i danas, svojstven izraz za izražavanje svih nijansi biblijske ljubavi – kako božanske, tako i svih nijansi ljudske ljubavi: „Agape je osnovno jezgro judaizma.”³⁶

Novi zavjet napisan je na grčkom jeziku, i za izražavanje ljubavi, koristi izraz agape, utemeljen od strane prevodilaca *Starog zavjeta*. Novozavjetni pisci ne upotrebljavaju izraze eran i eros; a philein vrlo rijetko, tj. svega 25 puta – za izražavanje ljudskog prijateljstva i zajedništva.³⁷ Uprkos tome što se, dakle, u *Bibliji* gotovo i ne sreće izraz eros, brojni hrišćanski mislioci ulagali su napore da razgraniče pojam ljubavi obuhvaćen izrazima eros i agape, pri čemu su se ti pokušaji kretali od odricanja svake veze i najvećeg mogućeg razdvajanja ta dva pojma, do pokušaja da se oni približe, tj. da se eros prikaže kao dio agape.

O nerazlučivoj povezanosti agape i erosa govori i Anica Savić-Rebac. Po njoj, cijeli razvoj hrišćanstva stoji u znaku odnosa prema helenizmu, pri čemu taj odnos varira od spajanja, u intelektualnijim fazama razvoja hrišćanske misli, do udaljavanja, kada bi se hrišćanstvo našlo u fazi primitivnog religijskog proživljavanja. Ona tvrdi da je hrišćanstvo jedino apsorbujući helenizam moglo postati duhovna i kulturna sila; a najveći je bio uticaj platonsko-neoplatonskih ideja. „A središte i sve hrišćanski orjentisane mistike je opštehelenska i ujedno lično platonska zamisao o ljubavi kao jedinjoj vezi kosmosa, i jedinjoj vezi između duše i apsolutnog.”³⁸

Agape kao božanska ljubav, koja se spušta i odabira, a kao ljudski osjećaj označava samozaborav i samožrtvovanje za najveću sreću, neupotrebljiva je u hrišćanskoj mistici, ukoliko nije pomiješana sa erosom. Ali, pri tome, i eros je pretrpio uticaj agape, njemu je oduzet čisto intelektualni karakter, pa i erotski u užem smislu – on je „feminiziran”³⁹ i izmenjen u svojoj prirodi“, zaključuje Rebac.⁴⁰

³⁵ Сикутрис, Јоанис, *Платонски ерос и хришћанска љубав*, Хришћанска мисао, Србиње / Београд / Ваљево / Минхен, 1998, стр. 62.

³⁶ Templeton, nav. djelo, стр. 17: „Agape is central to the core of Judaism.”

³⁷ Tomić, nav. djelo, стр. 343.

³⁸ Савић-Ребац, Аница, *Хеленски видици*, Мали Немо, Панчево, 2004, стр. 28.

³⁹ „Ženski element možemo priznati u veoma pojačanoj subjektivnosti, i, s time u vezi, u naročito kultivisanom intenzitetu osećajnosti, u jednoj, može se reći, zaljubljenosti u sopstvenu dušu i njene doživljaje kod velikih hrišćanskih pisaca“ (Savić-Rebac, nav. djelo, стр. 32, 33).

⁴⁰ Savić-Rebac, nav. djelo, стр. 28, 32–33.

Pojam ljubavi u *Novom zavjetu*

Pojam ljubavi u *Novom zavjetu*, u odnosu na starozavjetni, širi je po sadržini i obimu, i služi za označavanje hrišćanske ljubavi u svoj njenoj punoći. U njegov opseg ulazi Božija ljubav, te ljudska ljubav prema Bogu, bližnjima i samome sebi.⁴¹ Iako o tim vidovima ljubavi govori i *Stari zavjet*, postoje bitne razlike: „Isus Krist je sam najviši izraz Boga ljubavi. Što je u *Starom Zavjetu* bilo naznačeno u obećanju, savezu, proroštvima, *Novi Zavjet* vidi ostvareno u Isusu Kristu.“⁴²

Takva Božja ljubav traži odgovor čovjekov, a on se, slično kao u *Starom zavjetu*, sastoji u ispunjavanju zapovijesti o ljubavi prema Bogu i bližnjima. „Božja ljubav koja je prikazana kao opraštajuća i milostiva nije samo njegova dispozicija, nešto poput ‘zaliha na raspolaganju’, nego moralna ljubav koja kako zahtijeva, tako i omogućava.“⁴³ Iako zapovijesti o ljubavi zvuče isto kao i u *Starom zavjetu*, one ipak u Novom označavaju nešto bitno drugačije. Stoga će suština novozavjetne ljubavi najbolje biti osvijetljena analizom njenih manifestacija: ljubavi prema Bogu, ljubavi prema sebi samom, i ljubavi prema bližnjima.

Ljubav prema Bogu je ono čime počinje fenomen hrišćanske ljubavi uopšte, drugačije ona ne postoji. Bog i njegova ljubav su na prvom mjestu, i uslovljavaju i samo postojanje i ljubav čovjeka: „Bog je ljubav“ (*1 Jovan* 4:8), „ljubav je od Boga, i svaki koji ima ljubav od Boga je rođen, i poznaje Boga“ (*1 Jovan* 4:7). Ljudi, dakle, ljube Boga i bližnje, jer Bog najprije pokaza ljubav prema njima (*1 Jovan* 4:19).⁴⁴

Ljubav Boga prema ljudima i odgovarajuća ljudska ljubav prema Bogu stvaraju najbliže duhovno opštenje između ljudi i Boga: Bog i čovjek opšte kao prijatelj sa prijateljem. Još u *Starom zavjetu* odnos Boga i čovjeka posmatra se kao prijateljstvo. Recimo, Avram se naziva „prijatelj Božji“ (*2 Dnev* 20:7). I Hrist označava svoj odnos prema učenicima kao prijateljstvo: „Vi ste prijatelji Moji ako tvorite što vam Ja zapovijedam. Više vas ne nazivam slugama; jer sluga ne zna šta radi gospodar njegov: nego vas nazvah prijateljima, jer vam sve kazah što čuh od Oca Svojega“ (*Jovan* 15:14–15). To prijateljstvo se sastoji u punom povjerenju, predanosti, samopožrtvovanju.⁴⁵

⁴¹ *Biblijska enciklopedija*, str. 13.

⁴² Tomić, nav. djelo, str. 343.

⁴³ Lindberg, nav. djelo, str. 31: „God’s love presented as forgiveness and mercy is not just his disposition, a kind of divine ‘stock in trade’, but it is an ethical love that demands as well as enables.“

⁴⁴ Pančovski, nav. djelo, str. 144.

⁴⁵ Isto.

Osim prijateljskim, duhovno opštenje Boga i čovjeka karakteriše se, kako je već pomenuto, i roditeljsko-sinovskim odnosom. Ljudi kao djeca Božja, treba da odgovaraju sinovskom ljubavi. Preko Hristove žrtve iskupljenja čovječanstvo je dobilo konačno posinovljenje, te, kao što je Hrist vršio volju Oca, treba to da čine i ljudi (*Jovan* 8:29).⁴⁶

Ljubav između Boga i čovjeka karakteriše se i kao prebivanje Boga u čovjeku, i obrnuto, što tvori savršeno mistično-realno jedinstvo, u kome se ne obezličava nijedna strana. Važno je uvijek naglašavati, da to jedinstvo nije misaono preživljavanje, „vita contemplativa“, već se njime proživljava povezanost svega postojećeg sa Bogom, i ono daje impulse za služenje svima ljudima. Nesumnjivo je, da su Bog i čovjek nesrazmjerne veličine, ali među njima ima dodirnih tačaka, koje čine njihovo jedinstvo u ljubavi ne samo mogućim, nego najrealnije duhovno konkretnim.

Što se tiče svojstava hrišćanske ljubavi prema Bogu, ona se karakteriše kao najuzvišenija, zbog savršenog objekta te ljubavi. Tako je ona najjača, po svojoj sili i aktivnosti prevazilazi svaku drugu, jer je njen objekt neizmjeran. Hristos traži da volimo Boga svim svojim srcem, dušom, mišlju i snagom (*Mat* 22:37; *Mark* 12:30). Dalje, hrišćanska ljubav je intimna, tj. izvire iz najskrivenijih dubina, osnovnog jezgra ljudske duše, i ta intimnost čini je tuđom licemjernosti, sentimentalnosti i spoljašnjem pokazivanju. Ta ljubav je i nepromjenljiva, nije kratkotrajno afektivno stanje, nego je svakidašnja manifestacija, duboko i čvrsto usađena u ljudsku dušu i neiskorjenljiva iz nje. Ništa čovjeka ne može od nje razdvojiti, „ni smrt, ni život, ni anđeli, ni poglavarstva, ni sile, ni sadašnje, ni buduće, ni visina, ni dubina, ni druga kakva tvar ne može nas razdvojiti od ljubavi Božje, koja je u Hristu Isusu Gospodinu našem“ (*Rim* 8:38–39). Važno svojstvo ljubavi prema Bogu jeste i da je ona dinamična, djelujuća, podstiče čovjeka na neumorno izvršavanje religiozno-moralnih vrijednosti. Bog nije predmet intelektualnog odnosa, nego sila koja određuje smisao ljudskog postojanja i pravac djelovanja.⁴⁷ „Da se ne ljubimo riječju ni jezikom, nego djelom i istinom“ (*I Jovan* 3:18).

Kao najbitnije manifestacije ljubavi prema Bogu, navode se sljedeće: strah Božji kao niža, ali važna manifestacija. Taj strah odnosi se na to, da se na neki način ne ožalosti „sveti Otac“ i da se ne postane nedostojnim njegove ljubavi. „Boj se Boga“, zapovijeda se i u *Starom* i u *Novom zavjetu* (*Ponz* 6:13; *Ps* 33:8; *Luk* 12:5; *I Petr* 2:17). Strah može biti ropski i mučan, i kao takav početak mudrosti: „strah je Gospodinov nastavak mudrosti“ (*Priče* 15:33). Na taj način, strah postaje početak puta koji se uzdiže naviše. Ali strah koji proi-

⁴⁶ Isto, str. 146.

⁴⁷ Isto, str. 150, 151.

zilazi iz ljubavi prema Bogu može biti i sinovski, onaj koji ne uznemirava, ne muči i ne užasava srce, već mu daje mir i radost: „Strah Gospodnji – slava je i čast, i veselje i venac radosti. Strah Gospodnji zaslađuje srce i daje veselje i radost i dugovečnost. (*Prem Sir* 1:11–12). Ipak, savršena ljubav nema straha, „savršena ljubav izgoni strah napolje; jer strah ima muku. A ko se boji nije savršen u ljubavi.“ (*I Jovan* 4:18). Jer, ko voli savršenom ljubavlju, ne čini grijehe, pa nema ni straha.⁴⁸

Uporedo sa sinovskim strahom uvijek postoji i sinovska zahvalnost zbog nebrojnih darova, materijalnih i duhovnih, neograničene Božje ljubavi. Apostol Pavle poziva da zahvaljujemo Bogu uvijek i za sve (*Ef* 5:20; *I Sol* 5:18; *I Tim* 2:1). Ta zahvalnost nije samo raspoloženje ili nešto što se izražava riječima, već je prije svega u djelima.⁴⁹

Ljubav prema Bogu izražava se i u poslušnosti Bogu, ispunjavanju njegove volje, i čuvanju njegovih zapovijesti. Navodi se da je i cijeli zemaljski život Isusa Hrista prošao u znaku poslušnosti Ocu, u njegovoj društvenoj službi (*Jovan* 4:34), iskusiteljskom stradanju (*Jevr* 5:8), i uopšte, predanoj i stalnoj poslušnosti (*Rim* 5:19). I taj Hristov primjer – „viši akt samožrtvene poslušnosti“ – treba slijediti: „Ko ima zapovijesti Moje i drži ih, to je onaj ko ima ljubav prema Meni“ (*Jovan* 14:21). U poslušnosti prema Bogu nema spo-ljašnje prinude, već je ona slobodan i svjestan akt čovjekove ličnosti. „Ljubav je izvršenje zakona“ (*Rim* 13:10), ne prestajući da bude sloboda, i ne pretvarajući se u zakon.

Kao bitnu manifestaciju ljubavi prema Bogu, treba pomenuti i „brigu za Božju slavu“. Ta revnost nije razorna, nije fanatizam, već je stvaralačka; ne istrebljuje, nego spašava. To dobro ilustruje Isusov odgovor apostolima, kada su mu ovi zatražili da uništi negostoljubivo samarjansko selo: „Sin Čovječiji nije došao da pogubi duše čovječije nego da sačuva“ (*Luk* 9:56). Slično govori i priča o kukolju i pšenici, u kojoj gospodar brani slugama da unište kukolj, da ne bi zajedno sa njime uništili i pšenicu, već ostavlja to za vrijeme žetve, pri čemu kukolj i pšenica označavaju grešnike i pravednike, a žetva Strašni sud (*Mat* 13:24–30).⁵⁰

Dakle, ljubav prema Bogu smatra se najvišom religiozno-moralnom vrijednošću, koja usavršava i uzdiže, i omogućava opštenje sa Bogom. O vrijednosti i značaju ljubavi prema Bogu naročito nadahnuto govori apostol Pavle u *Himni ljubavi* u 13. glavi *I. poslanice Korinćanima*. On govori prvenstveno o ljubavi prema bližnjima, ali uz jasno naznačenje, da je ona nedjeljiva od ljubavi prema Bogu i nemoćna bez nje. Na kraju himne jasno je prikazano

⁴⁸ Isto, str. 153, 154.

⁴⁹ Isto, str. 154.

⁵⁰ Isto, str. 156.

„prelivanje“ ljubavi prema bližnjima u ljubav prema Bogu, jer će ova druga biti vječna i kada nada i vjera prestanu. I vjera, kao i svaka druga vrlina, moć dobija i postiže savršenstvo samo kroz ljubav prema Bogu, koja daje da okusimo „trenutke večnosti još na zemlji, približava zemlju nebu i pretvara privremeno u večnost.“⁵¹

Na ovom mjestu neophodno je ukratko, i bez dubljeg ulaženja u materiju razmotriti odnos između vjere i ljubavi kao hrišćanskih vrлина: smatra se da ispovijedanje vjere nema nikakvu religioznu vrijednost, ako se ne odražava u ljubavi prema Bogu i bližnjima. „Ako imam svu vjeru da i gore premještam, a ljubavi nemam, ništa sam“ (*1 Kor* 13:2). Vjeri koja je samo teoretska, odriče se vrijednost: „Ti vjeruješ da je jedan Bog; dobro činiš; i đavoli vjeruju i drkću“ (*Jak* 2:19). Evidentne tendencije koje protivrječe ljubavi postoje u vjeri samo kada je ona izopačavana i kada se shvati kao ubijedenost u dogmatske postavke, bez obzira na ljudsku ličnost. Takvoj vjeri odriče se svaka vrijednost, jer „vera u Boga kao ljubav nikada ne može da se suprotstavi ljubavi kao manifestaciji ljudske moralne potrebe i aktivnosti.“⁵²

Stoga, upravo ljubav, kojoj je početak uvijek u ljubavi prema Bogu, jeste osnova cjelokupnog hrišćanskog moralnog života: „Što oko ne vidje, i uho ne ču, i u srce čovjeku ne dođe, ono ugotovi Bog onima, koji Ga ljube“ (*1 Kor* 2:9).

Ljubav prema sopstvenoj ličnosti, u biblijsko-hrišćanskoj interpretaciji, ne treba miješati sa samoljubljem. Kao i svaka moralna ljubav, ni ova ne počiva na uzročnoj nužnosti, već na slobodnom traženju i odluci čovjeka, te odatle nužno postoji i kršenje te dužnosti i njeno izopačavanje. Moralnom ljubavlju čovjek voli sebe kao ličnost koja ima dostojanstvo i prava kao sve druge ljudske ličnosti, zbog čega ljubav prema sebi nikada ne dolazi u protivrječnost sa ljubavlju prema bližnjima, ne pretvara ih u sredstvo za postizanje egoističnih ciljeva. Naprotiv, ako čovjek ne voli sebe, nema ni snage ni sredstva za stvaralačko bratoljublje.⁵³

Mnogo puta ponovljeno je da je Bog stvorio čovjeka po svom obrazu i unio u njega božanstvenu iskru, predodredivši ga da naslijedi vječno blaženstvo. Čovjek kao kruna Božjeg stvaranja, malo manji od anđela, gospodar je nad djelom ruku Božjih (*Ps* 8:5–6). Bog se prema ljudima odnosi kao prema najbližim sebi po časti i dostojanstvu, čak ih direktno naziva bogovima: „Rekoh bogovi ste, i sinovi Višnjega svi“ (*Ps* 82:6). Zato je čovjek predmet Božje neograničene ljubavi. Za njegovo iskupljenje i spasenje čak se desilo bogo-ovaploćenje i samožrtvovanje Bogočovjeka Hrista. Kad nas Bog toliko voli,

⁵¹ Isto, str. 163.

⁵² Isto, str. 128.

⁵³ Isto, str. 169.

znači: treba da volimo i sami sebe, Božja ljubav nam to upućuje kao zahtjev i obavezu – to je temelj hrišćanske ljubavi prema sopstvu.⁵⁴

Predmet te ljubavi nije samo naš duh, idealno ja, već sav čovjek sa dušom i tijelom, jer ga je Bog takvog stvorio i voli ga cijelog. Bog se ne stara samo za spasenje duše nego i tjelesno zdravlje i zemaljsku sreću, i u vječnom blaženstvu će učestvovati i očišćeni duh i vaskrslo tijelo. Apostol Pavle piše kako je naše tijelo crkva Svetog Duha koji živi u nama (*1 Kor 3:16–17*), što znači da je cijeli čovjek dostojan da bude predmet ljubavi prema sebi – to je Božja zapovijest.⁵⁵

I ljubav prema Bogu i bližnjima traži i zahtijeva ljubav prema sebi. Ko voli Boga kao svoga Oca voli i sebe; a bližnji je čovjek kao i mi. „Ako se iz hrišćanske ljubavi isključi samo jedna ličnost, pa bila to i sopstvena, i ista bude objavljena nedostojnom uvažavanja i ljubavi, tada će hrišćanska ljubav izgubiti jedno svoje suštinsko obilježje – svoju univerzalnost.“⁵⁶

Ljubav prema sebi nije direktno naređena u *Svetom pismu*, ali iz toga ne slijedi da nema moralni karakter. Ljubav prema sebi nije data kao posebna zapovijest u *Starom i Novom zavjetu* jer je ona prirodna, bliska, shvatljiva. Apostol Pavle piše da svako voli samoga sebe, zbog čega „niko ne omrznu kad na svoje tijelo, nego ga hrani i grije“ (*Ef 5:29*). Kroz Božje otkrovenje se ta prirodna ljubav čisti, uzvišava i pretvara u hrišćansku vrlinu.

Najviši i najdostojniji objekat hrišćanske ljubavi je Bog. Zato je dužnost da volimo Boga „prva i najveća zapovijest“ (*Mat 22:37–38*). Poslije Boga dolazi čovjek, stvoren po njegovom obrazu. To je prvenstveno bližnji, ali pogubno je zanemariti formulaciju „kao sebe sama“. Ovaj odnos ljubavi prema samom sebi izražen je u tzv. zlatnom pravilu moralnosti, poznatom od najdublje drevnosti i sankcionisanom od Hrista: „I kako hoćete da čine vama ljudi činite i vi njima onako“ (*Luk 6:31*). Dakle ljubav prema samom sebi pretvodi ljubavi prema bližnjima, ona je njena garancija i mjerilo. To nipošto ne isključuje viši novozavjetni kriterijum ljubavi prema bližnjima, koji se sastoji u ljubavi Isusa Hrista prema nama (*Jovan 15:12–13, 17*).⁵⁷

Hrišćanska antropologija uzdiže na veliku visinu dostojanstvo čovjeka. *Sveto pismo* govori da je Bog stvorio čovjeka i postavio ga da bude gospodar djela ruku njegovih (*Post 21:28; Ps 8:6–8*). To dopunjuje hrišćanska eshatologija, po kojoj čovjek smrću ne prelazi u nebiće, već vaskrsava u novi, vječni život. Zato hrišćanstvo nalaže uvažavanje i svoje i tuđe ličnosti.⁵⁸

⁵⁴ Isto, str. 171.

⁵⁵ Isto.

⁵⁶ Isto, str. 172.

⁵⁷ Isto, str. 175.

⁵⁸ Isto, str. 191.

Ali, ističući visoko dostojanstvo čovjekove ličnosti, hrišćanska etika uvijek ukazuje na Boga kao neograničeno savršenstvo, tj. apsolutnu normu. Tako da hrišćansko samouvažavanje uvijek prati smirenje. To je vrlina koja se ne srijeće ni u mnogobožačkim religijama ni u filozofskoj etici do Hristovog rođenja. Svojom naukom i primjerom Hrist otkriva pravu sadržinu smirenja. Svaki koji sebe uzvisuje – poniziće se; a koji sebe ponizuje – uzvisiće se (*Luk 18:14*). Ljubav prema sebi od samozaljubljenosti čuva i jevanđeoski zahtjev za samopožrtvovanjem. Ono „predstavlja sobom takav pravac volje u kome čovek, prožet i nadahnut visokom vrednošću moralnih dužnosti, želi da im po svaku cenu ostane veran i, kad to zatreba, da žrtvuje sebe samog radi njihovog ispunjavanja.“⁵⁹ Samopožrtvovanost je osnovni jevanđeoski zahtjev. „Ako ko hoće za mnom ići, neka se odreće sebe, i uzme krst svoj i ide za mnom“ (*Mat 16:24*). Osnovni od Hristovih moralnih zahtjeva je nova zapovijest o ljubavi. To nije lako. Ali hrišćanska ljubav ne poznaje granice. Hrist ne traži da se čovjek odrekne osnovnog jezgra svoje ličnosti, bogopodobne duše, ni da se samouništava; naprotiv, traženo samožrtvovanje učvršćuje bit čovječje duše. „Pošto se odrekne sebe i samopožrtvovano ponese svoj krst, hrišćanin se ne odriče svog ljudskog dostojanstva, niti odbacuje život svog bogopodobnog duha. Naprotiv, putem podviga sebeodricanja i kroz napore samoodricanja on učvršćuje svoje ljudsko dostojanstvo i vodi istinski duhovni i moralni život, putem kojih postiže bogopodobno savršenstvo i blaženu večnost.“⁶⁰ Predmet toga samoodricanja je grijeh: „Ako te ruka tvoja sablažnjava, odsijeci je: bolje ti je bez ruke u život ući, nego li s obje ruke ući u pakao, u oganj vječni, gdje crv njihov ne umire, i oganj se ne gasi“ (*Mark 9:43–44*). Hrišćanska ljubav prema sebi nije, dakle, ljubav prema svemu u sebi, već samo prema onome moralno vrijednom. „Verujući kroz hrišćansku ljubav prema sebi voli sebe samog kao stvorenog po obrazu Božijem, prema tome, u njoj se uvijek sadrži istinska ljubav prema svemogućem Tvorcu i nebeskom Ocu koji ga je stvorio i prema onima koji su zajedno s njim stvoreni – svima ljudima.“⁶¹

„Pravilna ljubav prema sebi je odgovor Bogu, koji samoodređuje ličnost. [...] Zato što ljubav prema sebi može poprimiti prave ili opasne forme, ljubav prema Bogu obezbjeđuje način da se moralno procjeni odnos prema samome sebi. [...] Drugim riječima, ljubav prema Bogu kao kontrolni kriterijum za ljubav prema sebi otkriva lažne i destruktivne forme samoodnošenja i obezbjeđuje koherentnost ličnosti koja voli. [...] Drugi kriterijum za ljubav prema sebi jeste ljubav prema bližnjem. [...] Ljubav prema samome sebi, kao način odnošenja prema Bogu, mora biti konkretizovana u kategoričkim ili

⁵⁹ Isto, str. 203.

⁶⁰ Isto, str. 204.

⁶¹ Isto, str. 208.

istorijskim akcijama i odnosima sa drugima. Sopstvo može biti ostvareno i određeno kao takvo samo kroz život sa drugima. [...] Ljubav prema sebi podrazumijeva ljubav prema Bogu, ali ljubav prema Bogu se ocjenjuje samo po ljubavi prema bližnjem; prema tome, lični religiozni odnos prema Bogu je predmet moralnog ocjenjivanja.“⁶²

U *Novom zavjetu* ponavlja se zapovijest o ljubavi prema bližnjem izrečena kao takva još u *Starom zavjetu*: „Ljubi bližnjeg svoga kao samog sebe“ (*Lev* 19:18), i to se ponavlja čak osam puta (*Mat* 19:19; 22:39; *Mark* 12:31. 33; *Luk* 10:27; *Rim* 13:9; *Gal* 5:14; *Jak* 2:8). Međutim, iako ta zapovijest zvuči jednako kao u *Starom zavjetu*, u *Novom zavjetu* ona ipak označava nešto sasvim novo: „Ipak, u novozavjetnoj formulaciji imamo nešto bitno novo: zapovijed ljubavi bližnjega jednaka je prvoj, zapovijedi ljubavi prema Bogu (*Mat* 22:39)“⁶³

Hrišćanska ljubav prema bližnjem tijesno je povezana sa ljubavlju prema Bogu kao Tvorcu koji ljubi i sa ljubavlju prema sebi kao stvorenju po Božjem obrazu. To je stoga što su i drugi ljudi stvoreni od Boga, te su, prema hrišćanskoj dogmi, ljudi međusobno braća i sestre, i treba da se vole. Hrišćanskoj ljubavi prema bližnjima njena tijesna povezanost sa ljubavlju prema Bogu daje metafizički karakter i ozbiljnost: ne izgrađuje se na prirodnom osjećaju simpatije, koje je subjektivno i prolazno, već se zasniva na nebeskom Ocu i Hristovom stradanju. Isus je „predmet i uzor te ljubavi“, i „djela učinjena bližnjem učinjena su samom Kristu (*Mat* 25:31–40; *Mark* 9:37).“⁶⁴ Ona je moralna dužnost: „Ako ljubite one koji vas ljube, kakvu platu imate? Ne čine li to i carinici? I ako Boga nazivate samo svojoj braći, šta odviše činite? Ne čine li tako i nezabošci?“ (*Mat* 5:46–47). Ljubav prema bližnjem nije trenutna i prolazna, već je ona „centralno jezgro moralne dužnosti i upućeno je svakom čoveku, pošto je i i prvi, i poslednji stvoren po Božjem obrazu.“⁶⁵ Korijeni

⁶² Fozard Weaver, Darlene, *Self Love and Christian Ethics*, Cambridge University Press, Cambridge, / New York / Melbourne / Madrid / Cape Town / Singapore / Sao Paolo, 2002, str. 79, 80: „Right self love is the person's self-determining response to God [...] Because self love can take proper or pernicious forms, love for God provides a way to assess morally the person's self-relation. [...] In other words, as a controlling criterion for self love, love for god identifies false and destructive forms of self-relation and lends coherence to the person who loves. [...] Second criterion for self love: neighbor love. [...] Self love, as a mode of being in relation with God, must be made concrete in the categorical or historical actions and the relations of the person. And the self can only establish and determine herself as self in history and relations with others. [...] Self love entails love for God, but love for God is only assessed in neighbor love; thus the person's religious relation to God is subject to moral evaluation.“

⁶³ Tomić, nav. djelo, str. 334.

⁶⁴ Isto, str. 345.

⁶⁵ Pančovski, nav. djelo, str. 208.

hrišćanske ljubavi za bližnje su, dakle, u ljubavi prema Bogu. „Priznavati bezuslovni značaj određenoj osobi ili verovati u nju (bez čega istinska ljubav nije moguća) možemo samo utvrđujući je u Bogu, dakle, verujući u samog Boga i u sebe kao onoga koji u Bogu ima središte i osnovu svog bića.“⁶⁶

Bratoljublje treba da je iskreno i aktivno: „Ne budite nikome ništa dužni osim da ljubite jedan drugog“ (*Rim* 13:8). Bratska ljubav prema svim ljudima je nova i prevashodna zapovijest koju je Hristos otkrio ljudima: „Novu vam zapovijest dajem da ljubite jedan drugoga, kao što ja vas ljubih“ (*Jovan* 13:34). „Po tom će svi poznati da ste Moji učenici ako budete imali ljubav među sobom“ (*Jovan* 13:35). To je stalno dobronamjerna usmjerenost prema svakom čovjeku. „Prema tome, ljubav prema Bogu i bližnjem je mnogo više nego puka emocija, ona je opštenje.“⁶⁷

Što se tiče motiva hrišćanske ljubavi prema bližnjem, ona je nekoristoljubiva, želi dobro bližnjeg radi njega samog i radi Boga. Zbog toga je spremna da čini žrtve i „ne traži svoje“ (*I Kor* 13:5). „Kad daješ objed ili večeru, ne zovi prijatelja svojijeh, [...] da ne bi i oni tebe kad pozvali i vratili ti. Nego kad činiš gozbu, zovi siromahe, kljaste, hrome, slijepe i blago će ti biti što ti oni ne mogu vratiti; nego će ti se vratiti o vaskrseniju pravednijeh“ (*Luk* 14:12–14). Po svojoj psihološkoj strukturi hrišćanska ljubav prema bližnjem je nepromjenljiva – bližnji se voli sa podjednakom toplinom i snagom, ne povodi se za spoljašnjim promjenama. Po svom trajanju ona je stalna, „nikada ne prestaje“ (*I Kor* 13:8). Moguća su kolebanja, ali stalno postoji. Po snazi je samopožrtvovana, savladava svaku prepreku i prinosi svaku žrtvu. „Od ove ljubavi niko veće nema, da ko dušu svoju položi za prijatelje svoje“ (*Jovan* 15:13). Najbitnije, ona nije čisto duševno raspoloženje ili subjektivno emocionalno stanje pri čemu bi čovjek bio više-manje pasivan. To je aktivna sila koja podstiče na aktivnost. „Da se ne ljubimo riječju ni jezikom, nego djelom i istinom!“ (*I Jovan* 3:18).⁶⁸

Po svom opsegu, ljubav prema bližnjima je sveobuhvatna, odnosi se na sve ljude bez izuzetka, jer su svi stvoreni po Božjem obrazu i naznačeni za vječni život, i u tome se sastoji druga bitna novina u odnosu na zapovijest o ljubavi prema bližnjima u *Starom zavjetu*. „Ovo religiozno-metafizičko jedinstvo svih ljudi projektuje se i u moralnoj sferi: u svojim uzajamnim odnosima ljudi treba da žive kao braća, u uzajamnoj ljubavi.“⁶⁹ „Nema tu Židova ni Grka, nema roba ni gospodara, nema muškoga roda ni ženskoga; jer ste svi vi jedno u Isusu Hristu“ (*Gal* 3:28).

⁶⁶ Соловјов, Владимир, *Светлост са Истока*, Логос, Београд, 2006, стр. 45.

⁶⁷ Lindberg, nav. djelo, стр. 25: „Thus love to God and the neighbor is far more than an emotion, it is a behavior.“

⁶⁸ Isto, стр. 213.

⁶⁹ Isto, стр. 216.

Ali ta ljubav nije apstraktna tj. nije ljubav prema ideji čovjeka, već je konkretna – usmjerena prema realnoj ljudskoj ličnosti i konkretnim licima. Zato je samorazumljivo da nije jednaka prema svima, već je individualizovana. I sam Isus je dopuštao pretpostavljanje ljubavi prema nekim licima. Na primjer, ljubav djece prema roditeljima je Božja zapovijest (*Mark* 7:9–13). I roditelji prije svega treba da vole svoju djecu i staraju se o njoj (*Mat* 15:26). Sam Isus je naročito volio neke svoje učenike (*Jovan* 13:23); a po apostolu Pavlu ljubav prema domaćima je ispred ljubavi prema tuđincima i dalekima (*1 Tim* 5:8).⁷⁰

To, ipak, ne negira sveljudskost te ljubavi, iz koje nijesu isključeni ni grešnici, ni neprijatelji. Naprotiv, hrišćanska ljubav prema bližnjem je naročito usmjerena prema grešnicima, jer, da bi se popravili, imaju najveću potrebu za njom. Svi su podložni grijehu, „nema čovjeka pravedna na zemlji koji tvori dobro i ne griješi“ (*Prop* 7:20). „Sa apsolutnog gledišta, tj. pred licem prečiste Božje svetosti i pred nepotkupljivim sudom budne savjesti, svi su ljudi opterećeni neakvim grehom i u ovom ili onom stepenu grešni.“⁷¹ Ilustrativan je odgovor Hrista farisejima, kada su mu doveli preljubnicu da joj sudi: „Koji je među vama bez grijeha neka najprije baci kamen na nju“ (*Jovan* 8:3–9).

Tu istinu otkriva Isusova priča o bludnom sinu (*Luk* 15:11–32). „Ljubav pokriva mnoštvo grijehova“ (*1 Petr* 4:8). „Ako ko od vas zađe s puta istine, i obrati ga ko, neka zna da će onaj koji obrati grješnika s krivog puta njegova spasti dušu od smrti, i pokriti mnoštvo grijehova“ (*Jak* 5:19–20). Manifestovanje ljubavi prema grešnicima ne znači etičku ravnodušnost. To nije ljubav prema grijehu, već prema ličnosti grešnika, koja je bogostvorena i dostojna ljubavi. Što je veća mržnja prema grijehu, veća je ljubav prema grešniku.⁷²

I neprijatelji su obuhvaćeni hrišćanskom ljubavlju prema bližnjem. Isus Hristos zahtijeva: „Ljubite neprijatelje svoje, blagosiljajte one koji vas kunu, činite dobro onima koji vas mrze i molite se Bogu za one koji vas gone“ (*Mat* 5:44). I apostol Pavle uključuje neprijatelje: „Nikome ne uzvraćajte zlo za zlo; nastojte dobro činiti pred svim ljudima. [...] Ako je dakle gladan neprijatelj tvoj, nahrani ga; ako je žedan, napoj ga“ (*Rim* 12:17, 20). Takva ljubav bila je nedostižna nehrišćanskom svijetu. U opseg hrišćanske ljubavi prema neprijateljima ulaze svi oblici neprijatelja, kako naši, tako i neprijatelji Boga i Hrista.

Pančovski nabroja osnovne manifestacije hrišćanske ljubavi prema bližnjem. To su, prvo, poštovanje i prijateljstvo. „Bratskom ljubavlju budite jedan prema drugome ljubazni“ (*Rim* 12:10). Poštovanje i prijateljstvo treba da bude iskreno i dostojno; Hristos je izobličavao ono pritvorno: „Što me

⁷⁰ Isto, str. 216–219.

⁷¹ Isto, str. 219.

⁷² Isto, str. 221, 222.

kušate licemjeri?“ – obratio se neiskrenim farisejima (*Mat* 22:15–18). Zatim, prijateljstvo podrazumijeva topla učtivost i ljubaznost: „Čašću jedan drugoga većeg činite“ (*Rim* 12:10). Onda – iskrenost i pravičnost: „Neka bude vaša riječ: da, da; ne, ne“ (*Mat* 5:37). Osobine prijateljstva treba da budu i pouzdanost i vjernost: „Bolje ti je da ne obećavaš, nego da obećavaš a da ne ispunjavaš“ (*Prop* 5:5). Vjernost se prije svega manifestuje u postojanosti osjećanja i namjera za dobro bližnjega. Ideal hrišćanske vjernosti je Božja vjernost, koja je neograničena i nepokolebljiva (*I Sam* 15:29; *I Kor* 1:9). Hrišćanska ljubav prema bližnjem ogleda se i u druželjublju i složnosti; trpljenju i sveopraštanju. „Opraštajte i oprostite vam se“ (*Luk* 6:37). „Ako ti (brat tvoj) sedam puta na dan sagriješi, i sedam puta na dan dođe k tebi i reče: kajem se – oprosti mu“ (*Luk* 17:4). Hrišćansku ljubav prema bližnjima karakterišu snishodljivost i uslužnost: „Ne sudite da vam se ne sudi“ (*Mat* 7:1). „Licemjere! Izvadi najprije brvno iz oka svojega, pa ćeš onda vidjeti izvaditi trun iz oka brata svojega“ (*Mat* 7:5). Odlike te ljubavi su i saosjećanje i zajednička radost: „Radujte se s radosnima, i plačite sa onima koji plaču“ (*Rim* 12:15); kao i milosrđe: „Budite dakle milostivi kao i Otac vaš što je milostiv“ (*Luk* 6:36). „Činite dobro, i dajte u zajam ne nadajući se ničemu; i biće vam velika plata, i bićete sinovi Svevišnjega, jer je On blag i nezahvalnima i zlima“ (*Luk* 6:35).⁷³ „Koji mrzi brata svojega, u tami je, i u tami hodi, i ne zna kuda ide, jer mu tama zaslijepi oči“ (*I Jovan* 2:11).⁷⁴

„Bog *jeste* sve, tj. raspolaže u jednom apsolutnom činu celokupnim pozitivnim sadržajem, svom punoćom bića. Čovek (uopšte i svaki pojedinac posebno), budući faktički samo *ovaj*, a ne *drugi*, može da postane sve samo ako izbriše u svom saznanju i životu onu unutrašnju granicu koja ga odvaja od drugog. Značaj ljubavi prema bližnjem je ogroman, ona je suštinska i egzistencijalna manifestacija čovjeka i njeno odsustvo je ravno smrti. „Ko ne ljubi brata ostaje u smrti“ (*I Jovan* 3:14).

Zaključak

Uz sve što duguje konceptima ljubavi koji su mu prethodili, može se tvrditi, da je pojam ljubavi koji nalazimo u *Bibliji* jedinstven i suštinski različit od svih teorija o ljubavi koje su se pojavile prije, a i poslije njega. Bog *Biblije* predstavljen je kao Bog čija je suština ljubav, neograničeno dobar i vrijedan. On govori o svojoj ljubavi prema čovječanstvu, i neprestano je očituje kroz svoje spasiteljske zahvate. Biblijska ljubav stoga polazi od Boga, on je daruje,

⁷³ Isto, str. 231–254.

⁷⁴ Isto, str. 254.

i čovjek je bez toga ne može dosegnuti. Osim što je Božja manifestacija i suština, ljubav je i uporno ponavljani Božji zahtjev čovjeku: da voli Boga, i da voli bližnje.

Odgovarajući na pitanje postavljeno u uvodu ovoga rada, može se reći, da su ljubav prema Bogu i ljubav prema bližnjem u *Bibliji* nerazlučivo povezane sa Božjom ljubavlju, jer im je izvor u Bogu i, prema *Bibliji*, u svojim mnogobrojnim manifestacijama, ljubav je jedna. Ta i takva ljubav, temelj je i smisao kako *Biblije*, tako i samog hrišćanstva.

Literatura

Primarna literatura:

- *Sveto pismo Staroga i Novoga zavjeta* (*Stari zavjet* prev. Đuro Daničić; *Novi zavjet* prev. Vuk S. Karadžić), izdanje Britanskog i inostranog biblijskog društva, Zagreb, 1966.

*

- *Свето писмо, Нови завет Господа нашега Исуса Христа*, превод Комисије Светог архијерејског синода Српске православне цркве [са грчког изворника], издање Св. архијерејског синода СПЦ у сарадњи са Британским и иностраним библијским друштвом у Београду, 1984 [исправљено издање 1990].

Sekundarna literatura

Citirana literatura

- *Encyclopedia of Love in World Religions*, editor Kornberg Greenberg, Yudit, vols. I–II, ABC Clio, Santa Barbara, California / Denver, Colorado / Oxford, England, 2008.
- Fozard Weaver, Darlene, *Self Love and Christian Ethics*, Cambridge University Press, Cambridge / New York / Melbourne / Madrid / Cape Town / Singapore / Sao Paulo, 2002.
- Harrington, Wilfrid J., *Uvod u Bibliju: Spomen objave*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1987.
- Harrington, Wilfrid J., *Uvod u Stari Zavjet: Spomen obećanja*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1987.

- Lindberg, Carter, *Love: A Brief History Trough Western Christianity*, Blackwell Publishing, Malden, USA / Oxford, UK / Carlton, Australia, 2008.
- Rougement, Denis de, *Ljubav i zapad*, Nakladni zavod Matice Hrvatske, Zagreb, 1974.
- Templeton, John, *Agape Love: A Tradition Found in Eight World Religions*, Templeton Foundation Press, Philadelphia & London, 1999.
- Tomić, Celestin, „Agape i objava Božje ljubavi“, u: *Bogoslovska smotra*, vol. 42 no 4, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1973.
- Wagoner, Robert E., *The Meanings of Love: An Introducion to Philosophy of Love*, Greenwood Publisher Group, Wesport, Connecticut / London, England, 1997.

*

- *Библијска енциклопедија*, том I–II, прир. Ракић, Радомир, Духовна академија Светог Василија Острошког, Србиње / Београд, 2004.
- Панчовски, Иван Г., *Етика хришћанске љубави*, Графичко издавачко предузеће Просвета, Ниш, 1973.
- Савић-Ребац, Аница, *Хеленски видици*, Мали Немо, Панчево, 2004.
- Сикутрис, Јоанис, *Платонски ерос и хришћанска љубав*, Хришћанска мисао, Србиње / Београд / Ваљево / Минхен, 1998.
- Соловјов, Владимир, *Светлост са Истока*, Логос, Београд, 2006.

Necitirana, a korišćena literatura

- *Biblijsko-bogoslovski rečnik*, прир. Miletić, Dragiša Lj., on-line izdanje
- (<http://www.kocic.net/bbr/>)
- Ford, David F., *Christian Wisdom: Desiring God and Learning in Love*, Cambridge University Press, Cambridge / New York / Melbourne / Madrid / Cape Town / Singapore / Sao Paolo, 2007.
- Grant, Colin, *Altruism and Christian Ethics*, Cambridge University Press, Cambridge, UK / New York, USA / Port Melbourne, Australia, 2003.
- Lewis, Clive Staples, *The four Loves*, A Harvest Book, San Diego / New York/ London, 1988.
- Oord, Tomas Jay, *Science of Love: The Wisdom of Well-Being*, Templeton Foundation Press, Philadelphia and London, 2004.
- Reeve, C. D. C., *Love's Confusions*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts and London, England, 2005.

- Vojnović, Tadej, *Velika biblijska konkordancija*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb i Dobra vest, Novi Sad, 1991.
- Watson, Francis, *Agape, Eros, Gender: Towards a Pauline sexual ethic*, Cambridge University Press, Cambridge, Cambridge, UK / New York, USA / Port Melbourne, Australia, 2003.

*

- Ћелијски, Јустин преподобни, *Новозаветно учење о љубави*, preuzeto sa: <http://www.svetosavlje.org/biblioteka/Knjige/AvvaJustin/Novozavetno-UcenjeLjubav.htm>
- Зизјулас, Јован, *Од маске до личности*, Хришћанска мисао, Србиње / Београд / Ваљево / Минхен, 1998.

Маја MRĐENOVIC

THE CONCEPT OF LOVE IN THE BIBLE

The present paper deals with essence, structure and manifestations of love in the *Bible*, through concepts of love in the *Old Testament* and the *New Testament*, as well as through consideration of their relationship. The key message of the *Scripture* is that God has created the world out of love, and that everything created lies in that love forever. However, the notion of love in the *Bible* is not simple. The *Bible* speaks of God's transcendent love, and human, created love, and a question is posed of the relationship between them. In addition, the *Bible* speaks about many manifestations of love for God, love for oneself and love for fellowmen. The author shows that, according to *Scripture*, all that manifestations of love essentially constitute the same love. The basic premise is that the notion of love that appears in the *Bible* is something essentially new and unique, both in relation to the concepts of love that preceded it, and in relation to those that came after it.

Key words: *Bible, Old Testament, New Testament, love in Bible, love for God, love for oneself, love for fellowmen*